

VESNA BADURINA STIPČEVIĆ*

**Jeronimova *Vita sancti Pauli primi eremitae*
u hrvatskoglagoljskim tekstovima**

BADURINA STIPČEVIĆ, V.: Jerome's *Vita sancti Pauli primi eremitae* in Croatian Glagolitic texts. *Slavica Slovaca*, 60, 2025, No 1, pp. 6-18 (Bratislava).

Jerome's *Vita sancti Pauli primi eremitae* appears in Croatian Glagolitic literature in a number of translations and texts of different provenance. Pauline Glagolitic priests certainly contributed to spreading the legend of St. Paul, because they worshiped the cult of Paul the Hermit, and used Old Church Slavonic and Glagolitic script in liturgy. Textological research presented in this article shows that Glagolitic literature contains translations of Jerome's *Vita sancti Pauli* from Greek and Latin. Texts appearing in two manuscripts in miscellanies from the 15th and 16th century, specifically in *The Academy Glagolitic fragment sign. 32b* and in *Žgombić's Miscellany*, belong to the Greek tradition of Paul's hagiography (BHG 1467). These two legends about Paul the Hermit belong to the same redaction and are closely related. The second translation is based on Jerome's Latin original of the legend (BHL 6596) and appears in the same version with many lexical differences in three Croatian Glagolitic breviaries, the *Second Breviary of Novi Vinodolski* (1495), the printed *Breviary of Blaž Baromić* (1493) and the *Brozić Breviary* (1561). The Pauline *Second Breviary of Novi Vinodolski* contains a unique text of the *Translation of Paul the Hermit's Relics*, a translation from the Latin original (BHL 6598). A paraphrase of the legend about Paul the Hermit also appears in the *Collection of Sermons by Nikola Belić* from the 18th century. In comparison to other Croatian Glagolitic hagiographies, Paul's legend stands out because of the number of texts and the diversity of the tradition. Overall, Jerome's legend about Paul the First Hermit was popular and widely read in Croatia in the Middle Ages. The article includes the first ever publication of the Latin transliteration of the earliest appearance of the legend in a Glagolitic breviary, namely the printed *Breviary of Blaž Baromić* (1493).

Vita sancti Pauli primi eremitae; *Vitae patrum*; hagiography; Saint Jerome; Croatian Glagolitic Literature; Croatian Glagolitic miscellanies; Croatian Glagolitic breviaries; pauline priests.

1. Jeronimova *Vita sancti Pauli primi eremitae***1.1. Nastanak legende**

Sofronije Euzebijje Jeronim (Stridon, između 331. i 347. – Betlehem, 419. ili 420.), jedan od najznačajnijih autora europske književnosti i kulture, poznat je ponajprije kao prevoditelj latinske *Biblije*, *Vulgate*, ali i kao pisac pustinjačkih hagiografija, homilija i biblijskih komentara.¹ Sveti Jeronim napisao je tri monaške biografije: *Vita s. Pauli primi eremitae*, *Vita s. Hilarionis abbatis* i *Vita Malchi monachi captivi*.² Jeronim pripovijeda o prvim kršćanskim pustinjacima i začetnicima kršćanskoga monaštva, koji su u 3. i 4. stoljeću pred progonima pronašli utočište u pustinjama rimskih provincija Egipta, Sirije i Palestine. Jeronimove su *Vitae* postale najpopu-

* Prof. PhD. Vesna Badurina Stipčević, znanstvena savjetnica u trajnom izboru, Staroslavenski institut, Demetrova 11, 10000 Zagreb, Hrvatska, ORCID: 0000-0002-4632-2561, vesna.stipcevic@stin.hr.

¹ O životu i djelu svetoga Jeronima usp. Kelly, J. N. D.: *Jerome – His Life, Writings and Controversies*. London: Duckworth, 1975. Usp. također Badurina Stipčević, V. – Grubišić, V.: *Jeronimove hagiografije*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008, s iscrpnim popisom stručne literature.

² Bastiaensen, A. A. R.: *Jérôme hagiographe*. In Philippart, G. (ed.): *Hagiographies. Histoire de la littérature hagiographique latine et vernaculaire en Occident des origines à 1550*, I. Turnhout: Brepols, 1994, s. 97-123.

larniji hagiografski tekstovi kršćanske antike i srednjega vijeka, bile su već u antici, a osobito u srednjem vijeku vrlo čitane, često prepisivane i prevođene i to podjednako u Istočnoj i Zapadnoj crkvi, te su umnogome utjecale na razvoj kršćanske hagiografije.³ U srednjem vijeku te su legende činile sastavni dio kompilacijskih zbirki *Vitae Patrum*.

Život svetog Pavla Pustinjaka (Vita s. Pauli primi eremite) iz egipatske Tebe Jeronim je sastavio boraveći kao eremit u pustinji u Siriji između 375. i 379. godine.⁴ U osamnaest poglavlja priče o Pavlu i njegovu prijatelju Antunu sv. Jeronim opisuje: progone kršćana zbog kojih imućan i obrazovan mladić Pavao odlazi u pustinju, pustinjakov skroman život u malenoj pećini do trenutka kada mu u posjet dolazi sv. Antun u potrazi za „prvim pustinjakom“, dirljiv susret dvaju eremita kojima gavran za objed donosi cijeli kruh (a ne samo polovicu kruha, kao prije Antunova dolaska), Pavlovu smrt i pogreb pri kome pomažu lavovi i naposljetku Antunov povratak s Pavlovom haljinom u samostan. Već su Jeronimovi suvremenici, a i mnogi kasniji hagiografi, sumnjali u povijesnu ličnost sv. Pavla, dok se danas općenito smatra da je lik sv. Pavla doista plod Jeronimove imaginacije i sklonosti pustinjačkom načinu života.⁵ Legenda o prvom pustinjaku Pavlu, zanimljive književne strukture i snažnoga izraza, vrlo je brzo postala popularna na istočnim i zapadnim kršćanskim prostorima.⁶ Širenju Pavlova kulta najviše su pridonijeli pavlini, katolički red nastao u Europi u 13. stoljeću, koji su sv. Pavla Pustinjaka štovali kao svoga osnivača i zaštitnika. Pavlinski povjesničari i ljetopisci tumače da Pavao Pustinjak nije bio stvarni utemeljitelj reda, već da je svojim eremitskim načinom života bio pavlinima uzor i nadahnuće.⁷

Iako se Jeronimovo ime spominje u kolofonu Pavlove legende, a i u nekim drugim djelima Jeronim navodi da je napisao *Vita s. Pauli primi eremite*,⁸ otkriće grčkih i orijentalnih rukopisa legende otvorilo je mogućnost sumnji u njegovo autorstvo, tako da su se proučavatelji i izdavači ovoga hagiografskog djela intenzivno bavili i pitanjem autorstva. U novijim tekstološkim studijama i izdanjima više se ne dovodi u pitanje autentičnost Jeronimove *Vita s. Pauli primi eremite*.⁹

1.2. Verzije i tekstološke karakteristike legende

Legenda o eremiti Pavlu sačuvana je u velikom broju latinskih rukopisa, a tekstološka istraživanja pokazuju da se među klasificiranim skupinama razlikuje više verzija, među kojima bi tekstovi verzije K (najstariji predstavnik rukopis *Veronensis XXXVIII* (36) iz 517. g.) bili naj-

³ O tradiciji Jeronimovih *Vitae Patrum* usp. temeljnu studiju Oldfather, W. A (ed.): *Studies in the Text Tradition of St. Jerome's Vitae Patrum*. Urbana: The University of Illinois Press, 1943.

⁴ Girolamo: *Vite degli eremiti Paolo, Ilarione e Malco* (Introduzione, traduzione e note a cura di B. Degórski). Roma: Città nuova editrice, 1996, s. 15.

⁵ Steinman, J.: *Hieronymus, Ausleger der Bibel, Weg und Werk eines Kirchenvaters*. Köln: Verlag J. P. Bachem, 1961, s. 68-71.

⁶ Calìo, G. – Cardinali, A.: Paolo di Tebe, eremita, santo. In: *Bibliotheca sanctorum*, X. Roma, 1968, s. 269-280.

⁷ Elm, K.: Pauliner. In: *Lexikon des Mittelalters*, VI. Stuttgart-Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1999, s. 1813-1814.

⁸ U kolofonu *Vita s. Pauli*: „Obsecro quicumque haec legis, ut Hieronymi peccatoris memineri.“ U *De viris illustribus*, c. CXXXV (PL, XXIII, col. 717): „Haec scripsi: vitam Pauli monachi“, a u *Chron. ann. XIX Constantii* (PL, XXVIII, col. 687-688) Jeronim kaže: „Antonius monachus centesimo quinto aetatis anno in eremo moritur, solitus multis ad venientibus de Paulo quodam Thebaeo mirae beatitudinis viro referre quamplura; cuius nos exitum brevi libello explicavimus.“

⁹ Usp. Cherf, J. F.: *The Latin Manuscript Tradition of the Vita Sancti Pauli*. In: *Studies in the Text Tradition of St. Jerome's Vitae Patrum*; Degórski, B.: *Edizione critica della Vita Sancti Pauli Primi Eremitae di Girolamo*. Roma: Institutum Patristicum Augustinianum, 1987; Jérôme: *Trois Vies de Moines (Paul, Malchus, Hilarion)* (ed. P. Leclerc; E. M. Morales; A. de Vogüé). Sources Chrétiennes 508, Paris, Les Éditions du Cerf, 2007; Rebenich, S.: *Inventing an Ascetic Hero: Jerome's Life of Paul the First Hermit*. In: *Jerome of Stridon: His Life, Writings and Legacy* (ed. A. Cain; J. Lössl), Farnham, Ashgate, 2009, s. 13-27.

bliži pretpostavljenom originalu.¹⁰ Da je Jeronimova legenda prevedena na grčki jezik već prije 6. stoljeća, može se zaključiti na temelju citata iz grčke legende *b* verzije u djelu Eustratija (6. st.),¹¹ kao i prema sirijskom rukopisu koji potječe iz 6. stoljeća. Tijekom vremena nastalo je nekoliko grčkih verzija. Verzija *a* (prema Bidezovu izdanju¹²), potvrđena do sada u 11 rukopisa, vjerno slijedi Jeronimov tekst. Druga, *b* verzija, poznata iz pet rukopisa, kraća je prerada *a* verzije i namijenjena je široj publici. Ona ima veliku vrijednost za rekonstrukciju *a* verzije, kao i za rekonstrukciju latinskog teksta legende jer sadrži neke dijelove teksta koje one nemaju. Ta je redakcija bila prevedena na sirijski, koptski, etiopski i arapski jezik. Postoje još neke grčke verzije, primjerice verzija *F*, koju je sastavio Simeon Metafrast u drugoj polovici 10. stoljeća i to prema verziji *a*. Iz verzije *a* nastala je i kratka grčka verzija *M* (prema rukopisu Monacensis 276). Grčka verzija *N* pak temelji se dijelom na verziji *a*, dijelom na verziji *b*.¹³

Osim grčkih i orijentalnih postoje i prijevodi legende o sv. Pavlu Pustinjaku u rukopisnim legendarijama zapadnoeuropskih književnosti, a od 15. stoljeća objavljivali su se i u prvim tiskanim izdanjima *Vitae Patrum*.¹⁴ Legenda o Pavlu Pustinjaku bila je popularna i u slavenskim književnostima. Istraženo je da je legenda o Pavlu iz Tebe grčke *a* verzije prevedena na bugarski jezik već u 10. st., a potvrđena je samo u ruskim rukopisima iz 15. st.¹⁵ Drugi je prijevod bugarske redakcije nastao prema grčkoj *N* verziji, a sačuvan je u više zbornika mineja, od kojih najstariji potječe iz 14. st.¹⁶ Jedinstvenog je sadržaja žitije Pavla iz Tebe, sačuvano u mineju Rumunjske akademije (sign. Sl. 308) iz 1420.-1425., koje pripada „balkanskoj ćirilskoj književnosti“.¹⁷ U dva srpska mineja iz 16.-17. st. potvrđena je legenda o Pavlu iz Tebe.¹⁸

2. *Vita sancti Pauli primi eremita* u hrvatskoglagoljskim tekstovima

U hrvatskoglagoljskoj književnosti postoji više tekstovnih tradicija legende o Pavlu Pustinjaku. Tekstovi u dva glagoljska rukopisa zborničkoga tipa pripadaju grčkoj tradiciji Pavlove hagiografije. Prijevodi pak nastali prema latinskom izvorniku legende potvrđeni su u tri glagoljske liturgijske knjige, brevijara. Na temelju ovih legendi nastala je perifraza sačuvana u jednoj glagoljskoj zbirci propovijedi. U glagoljskom brevijaru nalazi se i unikatni tekst Translacije sv. Pavla Pustinjaka.¹⁹

¹⁰ Usp. Cherf, J. F.: The Latin Manuscript Tradition of the Vita Sancti Pauli, op. cit., s. 65-142. Degórski, R.: Edizione critica della Vita Sancti Pauli, op. cit., s. 33. Najnovija tekstološka istraživanja rukopisnih i najranijih tiskanih tekstova *Vita s. Pauli* objavio je Degórski, B.: La tradizione manoscritta della Vita S. Pauli primi eremita e le più antiche edizioni stampate di questa opera Geronimiana. In: Vox patrum, 2018, 38 /69, s. 155-173.

¹¹ Tubbs Corey, K.: The Greek Versions of Jerome's Vita Sancti Pauli. In: Studies in the Text Tradition of St. Jerome's Vitae Patrum, s. 174.

¹² Bidez, J.: Deux versions grecque inédites de la Vie de s. Paul de Thèbes, publiées avec une introduction. In: Recueil de travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres de l'Université de Gand, 1900, 25/III-XLVIII, s. 1-33.

¹³ Usp. Tubbs Corey, K.: The Greek Versions of Jerome's Vita Sancti Pauli. op. cit., s. 233.

¹⁴ Prvo latinsko tiskano izdanje *Vitae patrum* pojavilo se 1471., nakon njega slijede izdanja iz 1478. i 1547., kao i brojna tiskana izdanja na europskim jezicima, talijansko u Veneciji 1476., francusko u Parizu 1494., flandrijsko iz 1490. i 2498., englesko iz 1495. – usp. Rosweyds, H.: op. cit., s. 18. Usp. i. Degórski, B.: op. cit., s. 162-171.

¹⁵ Bulanin, D.: Žitje Pavla Tivejskogo – bolgarskij perevod X veka. In: Kirilometodievski studii, 1995, 10, s. 5-21.

¹⁶ Ivanova, K.: Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica. Sofija: Akademično izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 2008, s. 439-440.

¹⁷ Ivanova, K.: La Vita inedita di S. Paolo di Tebe nella letteratura balcanica cirilica. In: Bollettino della Badia greca di Grottaferrata, 2012, III/9, s. 153-167 (pretiskano na bugarskom jeziku Ivanova, K.: Rakopisi. Avtor. Tvorbi. Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, 2018, t. 14, Krakow, s. 473-492).

¹⁸ Eadem, s. 103-104, s. 144.

¹⁹ Legende o Pavlu Pustinjaku iz zbornika i brevijara tekstološko-kritički sam obradila u Badurina Stipčević, V.: Hrvatskoglagoljska legenda o svetom Pavlu Pustinjaku. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1992. U ovome članku zaključci su nadopunjeni, revidirani i uspoređeni s novom literaturom.

2.1. Legenda o Pavlu Pustinjaku u zbornicima

Najstarija hrvatskoglagoljska legenda o Pavlu Pustinjaku potvrđena je u *Akademijinu glagoljskom fragmentu sign. 32b* (FgHazu32b, f. 1a-2d), koji je bio dio većega srednjovjekovnog zbornika. Kratki bibliografski opis fragmenta pružio je I. Milčetić,²⁰ a V. Štefanić je identificirao sve tekstove i detaljno ih opisao.²¹ Po paleografskim i jezičnim osobinama datira zbornik u 15. stoljeće, možda u njegovu prvu polovicu. Zbog ikavizama i potvrde instrumentala sg. na -ov u tekstovima, Štefanić smatra da se radi o fragmentima zbornika prepisanog negdje na području između Zadra, Krbave i Vinodola. Jezična obilježja su karakteristična za neliturgijske kodekse 15. stoljeća, to je u osnovi crkvenoslavenski jezik pomiješan s elementima hrvatskočakavskog jezika ikavskog tipa. FgHazu32b sadrži samo drugi dio Pavlove legende, otkada gavran donosi pustinjacima kruh, pa do kraja. Ovaj odlomak pisan glagoljskim ustavom na pergameni prijepis je starijega predloška, na što upućuje jezična starina teksta, kao i sintaktičke i leksičke osobitosti (brojne staroslavenske riječi: *brašno*, *godina* (hora), *žiliče*, *peč* (spelunca), *ugodnik*, kao i grecizmi, *manastir*, *stihar*, *praprud*, *človēkolūbac*).

Drugi zbornički tekst – naslovljen *Žitie svetago Pavla prvago remeti* – sačuvan je u cijelosti u *Žgombićevu zborniku* (CŽg, f. 79r-84v) iz 16. stoljeća.²² Pisan je kurzivnom glagoljicom na papiru, a prema jezičnim osobinama i po tome što se u njemu spominju toponimi *Istra* i *Učka*, prema V. Štefaniću, pripada istočnoj Istri.²³ Kasnije bilješke zapisane su u Mošćenicama (Hrvatsko primorje).²⁴ Zbornik je nazvan po Benku Žgombiću, gvardijanu franjevačkoga samostana sv. Marije Magdalene u Dubašnici na otoku Krku. Uz mnoge apokrife i svetačke legende sadrži i svojevrsnu srednjovjekovnu enciklopediju, *Lucidar*. Pavlova legenda pisana je hrvatskočakavskim jezikom ekavskoga tipa s elementima crkvenoslavenskoga, a leksik je raznolik. Sadrži arhaizme, *lihoimēnie*, *lobzanie*, *lobzati se*, *pristaniče*, *prestavlenie*, *žiliče* i velik broj stranih riječi, grecizme, *laniē* i *pokentaur*, i osobito latinizme, *abit*, *ištoriē*, *kloštar*, *notar*, *papa*, *polačica*, *profekt*, *škula*, *ura*.

Zanimljivo je da se u oba glagoljska teksta umjesto Jeronima kao autor spominje *notar* *Lav* o kojemu nemamo drugih podataka. Na grčki predložak zborničkih hrvatskoglagoljskih tekstova upućuju riječi grčkoga podrijetla i prevođenje grčkih sintaktičkih konstrukcija staroslavenskim konstrukcijama (grčki genitiv apsolutni preveden je dativom apsolutnim (FgHazu32b) ili zavisnim rečenicama (CŽg); akuzativ s infinitivom preveden je dativom s infinitivom; grčki glagoljski participi prevedeni su participima.²⁵ Isto tako, jedna pogreška u prijevodu dodatno potvrđuje grčki predložak: riječ *στόμα* (usta) prevedena je u tekstu legende u CŽg kao *tēlo* (f. 81r), zato jer je grčka riječ krivo pročitana ili je umjesto nje pisala riječ *σῶμα* (tijelo). Predložak glagoljskih tekstova na temelju rezultata tekstološke analize pripada grčkoj redakciji *b* (*Bibliotheca Hagiographica Graeca* 1467).²⁶ Evidentna su tekstološka podudaranja glagoljskih tekstova s tekstovima *b* redakcije: A (Patimiacus 273, 11. st.) i B (Vaticanus 2000, 1102. g.), s kojima se podudaraju koptski tekst K (9-11. st.) i sirijski tekst Σ (6. st.), kao i tekstološka razlikovanja od grčkog rukopisa P (Parisinus 914, 12. st.), kako pokazuju sljedeći primjeri:

gl. XIII: *emu uč(e)n(i)ci iže emu bihu mnoga lēta služili srētu* FgHazu32b] *naidošē ga nega učenici ki mu bēhu služili mnogo let* CŽg] οἱ δύο αὐτοῦ μαθηταί, οἱ πολὺν χρόνον ὑπηρετήσαντες

²⁰ Milčetić, I.: Hrvatska glagoljska bibliografija. In: *Starine JAZU*, 1911, 33, s. 121.

²¹ Štefanić, V.: Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, II. Zagreb: JAZU, 1970, s. 12-14.

²² Usp. Ibid., s. 43.

²³ Štefanić, V.: Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, II., op. cit., s. 44.

²⁴ Sudec, S.: Naknadni zapisi u Žgombićevu zborniku i mjesto njegova nastanka. In: *Slovo*, 2012, 62, s. 233-244.

²⁵ Usp. primjere u Badurina Stipčević, V.: Hrvatskoglagoljska legenda..., op. cit., s. 46-47.

²⁶ Usp. Eadem, s. 43-48.

αὐτῷ, ὑπήντησαν αὐτῷ ABK] ὑπήντησαν αὐτῷ οἱ δύο μαθηταὶ αὐτοῦ P; gl. XIV: *po tolici tečeni êže stvorih' êko ptica* FgHazu32b] *po tolike tečene ko učinih' kako ptica* CŽg] μετὰ τοσοῦτον δρόμον ὃν ἐποίησα ὥς πετεινόν ABKΣ] καὶ τὸν δρόμον ὃν ἐποίησα πρόσ σε P.

Unutar skupine tekstova ABKΣ glagoljski se tekstovi bolje podudaraju s tekstovima BKΣ, kako pokazuju slijedeći primjeri:

gl. XIV: *želim paki viditi ga* FgHazu32b] *želeše bo oče živa videti ga* CŽg] ἐπιποθῶν ἰδεῖν αὐτὸν πάλιν BKΣ ; om. A; gl. XV: *tgda razumiv' êko tēlo samo e(stb) tškmo stoe i m(o)le se* FgHazu32b] *tada razumev' An'ton'da e lē samo telo a d(u)še v nem'nē* CŽg] τότε ἔγνων ὅτι τὸ σῶμα μόνον ἐστὶν τὸ προσευχόμενον BKΣ ; om. A.

Međutim, postoje i značajne razlike između hrvatskoglagoljskih i navedenih tekstova. Primjerice, glagoljski tekstovi ne sadrže pripovijedanje u 1. licu u drugom dijelu legende, koje se nalazi u B rukopisu. Ako se uzme u obzir da se za odstupanja hrvatskih tekstova od BKΣ skupine nalaze paralele u rukopisu A, pa i u rukopisu P, jasno je da kao predložak slavenskoga prijevoda nije mogao biti nijedan od spomenutih tekstova, nego neki do sada neobjavljeni ili neidentificirani tekst *Vita s. Pauli primi eremite* grčke b redakcije. Budući da nije evidentiran ćirilski tekst iste redakcije s kojim bi se mogli usporediti glagoljski tekstovi, teško je dati određeniji zaključak o datiranju i lokalizaciji slavenskog arhetipa legende. Ipak, stariji jezični sloj sačuvan u FgHazu32b, staroslavenske riječi, inače rijetke u staroslavenskim i hrvatskoglagoljskim tekstovima, konstrukcija atributivnog dativa i druge sintaktičke konstrukcije upućuju da bi prvi slavenski prijevod bio blizak tekstovima staroslavenskog razdoblja.²⁷

2.2. Legenda o Pavlu Pustinjaku u brevijarima

Izvorna Jeronimova *Vita s. Pauli primi eremite* (*Bibliotheca Hagiographica Latina* 6596) potvrđena je u rukopisnom 2. novljanskom (BrN₂, 1495) i u tiskanim brevijarima *Baromićevu* (BrBar; 1493) i *Brozićevu* (BrBroz; 1561). BrN₂ pripada reprezentativnim glagoljskim kodeksima (ima 500 pergamentnih listova veličine 36x26cm, teži oko 10,5 kg i ispisan je glagoljskim ustavom).²⁸ Glavni pisar pop Martinac iz Grobnika u Lici zapisao je da je brevijar namijenjen pavlinskom samostanu i crkvi sv. Marije na Ospu, blizu Novog Vinodolskog. Pavlini-glagoljaši služili su se u liturgiji staroslavenskim jezikom i glagoljicom, a glagoljsko pismo upotrebljavali su i u javnome životu.²⁹ U bogoslužju su prihvatili brevijar franjevačke redakcije i dodali mu oficije svetkovina svoga reda, kao što pokazuje primjer BrN₂.³⁰ U oficiju u čast sv. Pavla Pustinjaka (Br N₂, f. 360c-366a) nalazi se svečeva legenda pod naslovom *Čt(eni)e s(veta)go Eronima pr(ozvitera)*.

Pavlova legenda u tiskanom BrBar (f. 514v-522r) datirana je prije rukopisne legende u BrN₂ i nalazi se u dodatku brevijara koji sadrži oficije pojedinih crkvenih redova. Brevijar je nazvan po senjskome kanoniku Blažu Baromiću koji ga je priredio za tisak u tiskari Andreasa Torresanija u Veneciji.³¹ To je je inkunabula malog formata (8°), sadrži 544 lista pisana u dva stupca i po svom obliku i sadržaju predstavlja putni brevijar. Pavlova legenda nalazi se i u BrBroz

²⁷ Usp. Eadem, s. 34-36.

²⁸ Pantelić, M. – Nazor, A.: II. Novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. Župni arhiv Novi Vinodolski. Fototipsko izdanje. Uvod. Bibliografija. Zagreb – Graz: Staroslavenski zavod Svetozar Ritig, Turistkomerc, 1977.

²⁹ Bratulić, J.: Književna djelatnost hrvatskih pavlina. In: Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786, Zagreb: Globus, Muzej za umjetnost i obrt, 1989, s. 279-295.

³⁰ Pantelić, M. A.: Sastav sanktorala i kalendara hrvatskoglagoljskih misala i brevijara (s kulturološkog i liturgijsko-povijesnog motrišta). In: Hercigonja, E. (ed.): Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, II: Srednji vijek i renesansa (XIII-XVI. stoljeće). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, 2000, s. 360-361.

³¹ Grabar, B.: Tiskani glagoljski Baromićev brevijar. In: Slovo, 1984, 34, s. 159-180; Nazor, A.: Knjiga o hrvatskoj glagoljici. Zagreb: Erasmus naklada, 2008, s. 93.

(f. 565v-573r), koji je zapravo ponovljeno izdanje BrBar. Tiskan je u Veneciji, u istoj Torresanijevoj tiskari, a za tisak ga je priredio Nikola Brozić, omišaljki glagoljaš.

Brevijarske legende podudaraju se s latinskim tekstom *Vita s. Pauli primi eremita*,³² sadrže 17 glava originalnoga teksta (izostavljena je posljednja, 18. glava) i pripadaju istoj verziji. Pisane su hrvatskokrkenoslavenskim jezikom, u kojem se isprepliću stariji, crkvenoslavenski i mlađi, dijalektalni utjecaji, leksički su različite, a legenda u BrBroz pokazuje jaču tendenciju pomlađivanja jezika.³³

Utjecaj latinskoga predloška osobito je vidljiv u doslovnom prevođenju i u sintaksi glagoljskih tekstova (upotreba latinskih konstrukcija, nom. i ak. s infinitivom):

gl. I: *n(a)mъ ... veče videnъ b(i)si pr(o)r(o)kъ neže manihъ a iv(a)nъ paki prêê prorokova neže bē roenъ* N₂ Bar Broz] nobis videtur propheta fuisse, quam monachus, et Joannes, ante prophetare coepisse, quam natus est; gl. V: *I to is'to mēsto pis'mo ejup(a)tsko g(lago)l(e)tъ ukradenoi ili fal'sivoi muniđe oficiê biti* N₂ Bar Broz] hunc locum aegyptiorum litterae ferunt furtivae monetae officinam fuisse; gl. XI: *Brate t(e)be dav'no vidêhъ v têhъ pus'tinahъ prebivaûca . i davno te poznahъ biti moego tovariša . êko mi te obečalbъ g(ospod)ъ e(stъ)* N₂ Bar Broz] olim te, frater, in istis regionibus habitare sciebam: olim te conservum meum mihi promiserat Deum.

Brevijarski se tekstovi dobro podudaraju s osnovnim latinskim tekstom izdanim u kritičkom izdanju legende.³⁴ Ali postoje i pojedina odstupanja. Primjerice, zamjenu riječi *fames* (glad) riječju *fama* (glas) u rečenici *Verum quid pectora humana non cogit auri sacra fama?* (gl. IV.) koja je u glagoljskim tekstovima prevedena: *Na počto sr'ca č(lovêca)ska zlata ičuêe i s(ve)tihъ gl(a)sъ gubetъ* ima samo jedan latinski rukopis, *Sangallensis 552 (353)* iz 9. st. A za rečenicu *Êko v to isto vr(ê)me ê'se dvêû ûnošu êže bêhota h(r)ъ(stъ)ênina* (gl. III.) koju sadrže sva tri brevijara, nema paralele ni u osnovnom tekstu niti u drugim latinskim tekstovima. Moguće je da bi se takva paralela našla u mlađim latinskim tekstovima.³⁵

2.3. Perifraza legende o Pavlu Pustinjaku

U *Zbirci propovijedi Nikole Belića* (dalje *ZbProp*) iz 18. st. koja je pohranjena u Zagrebu, u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (sign. IV a 132) nalazi se legenda o Pavlu pustinjaku u obliku perifraze i kompilacije.³⁶ Početak teksta podudaran je čitanju na blagdan sv. Antuna opata (17. siječnja) koji se nalazi u mnogim hrvatskoglagoljskim brevijarima iz 14. i 15. stoljeća.³⁷ Ostali dio teksta u prerađenom i skraćenom obliku popudara se s zborničkim i brevijarskim glagoljskim Pavlovim legendama. Opisano je kako sv. Antun odlazi u potragu za sv. Pavlom, a završava njihovim rastankom i Antunovim povratkom u samostan.

2.4. Translacija sv. Pavla Pustinjaka u brevijaru

U *BrN₂* potvrđena je i Služba u čast Prijenosa relikvija sv. Pavla Pustinjaka i svetkovine u čast pavlinskih zaštitinika sv. Augustina i sv. Ludovika kralja i biskupa, koje su novljanski pavlini usvojili vjerojatno preko mađarskih pavlinskih kodeksa.³⁸ Tekst translacije u šest lekcija opisuje kako je sredinom 12. stoljeća za cara Emanuela Komnena svečevo tijelo najprije iz Egipta bilo

³² Usp. PL, XXIII, col. 17-30; *Studies in the Text Tradition*, op. cit., s. 36-42; Degórski, B.: *Edizione critica*, op. cit.

³³ Više o brevijarskim legendama usp. Badurina Stipčević, V.: *Hrvatskoglagoljska legenda...*, op. cit., s. 54-68.

³⁴ Izdanje se temelji na 144 rukopisa starijih od 11. stoljeća. Usp. Degórski, B.: *Edizione critica...*, op. cit.

³⁵ Usp. Badurina Stipčević, V.: *Hrvatskoglagoljska legenda...*, op. cit., s. 68-69.

³⁶ Strohal, R.: *Stare hrvatske apokrifne priče i legende*. Bjelovar: Tisak Lava Weiss, 1917.

³⁷ Usp. Badurina Stipčević, V.: *Legenda de Patras (Legenda o sv. Antunu Opatu)* u hrvatskoglagoljskim brevijarima. In: *Ricerche slavistiche*, 2004, 48, 2, s. 5-28.

³⁸ Pantelić, M. – Nazor, A.: *Novljanski brevijar*, op. cit., s. 34.

prenešeno u Carigrad u crkvu sv. Marije Periblepte, odakle je, ne zna se na koji način, svečeva glava odnešena u Rim, a tijelo je nakon zauzeća Carigrada mletački građanin Giacomo Lanzeolo 1240. godine prenio u venecijansku crkvu sv. Giuliana. Naposljetku je kralj ugarski Ludovik I. naredio da se relikvije sv. Pavla prenesu u Ugarsku, gdje je bio nastao eremitski pavlinski red. Tako su Pavlove moći 1381. godine prenijete iz Venecije u Budim najprije u kraljevsku kapelu, a kasnije u pavlinsku crkvu i samostan sv. Lovre. U translaciji se među odličnicima kraljevstva koji su pratili relikvije spominje i zagrebački biskup Pavao. Ovaj unikatni hrvatskoglagoljski tekst prijevod je latinske translacije anonimnoga autora iz 14. stoljeća (*Translatio in Ungariam saec. XIV, Bibliotheca Hagiographica Latina* 6598).³⁹

3. Zaključno

U hrvatskoglagoljskoj književnosti postoji više tekstovnih tradicija Jeronimove legende o Pavlu Pustinjaku. Tekstovi potvrđeni u dva rukopisa zborničkoga tipa iz 15. i 16. stoljeća: u *Akademijinu glagoljskom fragmentu sign. 32b* i u *Žgombićevu zborniku* pripadaju grčkoj tradiciji Pavlove hagiografije (BHG 1467). Zborničke legende o Pavlu Pustinjaku pripadaju istoj redakciji teksta i filijacijski su bliske. Drugi je prijevod nastao prema latinskom izvorniku legende (BHL 6596), potvrđen je u istoj verziji, ali s leksičkim razlikama u tri hrvatskoglagoljska brevijara, u rukopisnom 2. *novljanskom brevijaru* (1495) i u tiskanim brevijarima, *Baromićevu* (1493) i *Brozićevu* (1561). Perifraza legende o Pavlu Pustinjaku nalazi se u *Zbirci propovijedi Nikole Belića* iz 18. st. U pavlinskom brevijaru BrN₂ potvrđen je i tekst *Translacije Pavla Pustinja* (BHL 6598). U odnosu na druge svetačke hrvatskoglagoljske legende Pavlova se legenda izdvaja brojnošću potvrđenih tekstova, a i raznolikom provenijencijom.⁴⁰ Jeronimova je legenda o prvom pustinjaku Pavlu bila popularna i rado čitana u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, a širenju legende zasigurno su doprinijeli pavlini, štovatelji svečeva kulta, koji su svojim djelovanjem značajno obogatili hrvatskoglagoljsku baštinu.

Prilog: Hrvatskoglagoljski tekst: *Život svetoga Pavlu Pustinjaku*

Baromićev brevijar, 1493., f. 514v-522r.: *S(lovo) s(ve)t(a)go Eronima proz(vitera)*⁴¹

c. 1. (f.514c) I êko ot mnozi hъ . mnogo kratъ e(stъ) neznano . ot koga bi vzmôznoga maniha pust(i)na prebivaniemъ početa bila . Nikoteri ot vis(o)kosti počenuêi . ot b(la)ž(e)n(a)go Ilie i Iv(a)na H(r)ъ(st)it(e)la početak' vzeše . Meû kimi Iliê veêe n(a)mъ videnъ bistъ pr(o)r(o)kъ neže mani hъ . A Iv(a)nъ paki prie prorok(o)va neže bistъ roenъ . A ini paki mnet ъ Antoniê h' komu mnên'û vsa opêina pristaetъ . A tomu mišleniû gl(a)va ot edne sьtrane is'to estъ ne da bi onъ naiprie preda vsimi bilъ . na ot nego vsimъ naručenъ e(stъ) naukъ . Amatasъ vistinu i Makarii

³⁹ Glagoljsku translaciju u latiničkoj transliteraciji pripremila sam u članku Badurina Stipčević, V.: Translacija sv. Pavla Pustinja u hrvatskoglagoljskom II. Novljanskom brevijaru. In: Slovo, 2008, 58, s. 285-312.

⁴⁰ Usp. Badurina Stipčević, V.: Hrvatska srednjovjekovna proza I. Legende i romani. Zagreb: Matica hrvatska, 2013.

⁴¹ Glagoljski tekst legende iz *Baromićeva brevijara* objavljuje se ovdje prvi put u latiničkoj transliteraciji, dok je tekst iz 2. *novljanskog brevijara* izdan u Badurina Stipčević, V.: Hrvatskoglagoljska legenda..., op. cit., s 100-112. Antifone i responzoriji u brevijarskom tekstu su izostavljeni. U latiničkoj transliteraciji upotrijebljena su pravila koja provodi Staroslavenski institut u svojim izdanjima. Tako je za slovo Ѳ uzeto j, za znak Ѱ û, za znak ѱ ê, za Ѡ ê, za štapić kao znak poluglasa stoji ѡ i za znak ' stoji apostrof. Kraćene su riječi razriješene u okruglim zagradama (). U transliteriranom tekstu ostavljena je izvorna interpunkcija glagoljskih tekstova, a velika slova ostavljena su kao u glagoljskim tekstovima, dodatno su osobna imena pisana velikim slovom. Tekst je podijeljen u poglavlja prema izdanju: Jérôme: Trois Vies de Moines (Paul, Malchus, Hilarion), op. cit.

. bili su uč(e)nici s(ve)t(a)go Antona . iže suť pogrebli t(ê)lo svojego moistra Antoniê . da sada vistinu tvrde eterago P(a)vla s Tibaide rodomy plemenita . Početaky e(stъ) biti sie riči i imena . ko mnenie i mi tvrdimo . A eteri suť iže se ihъ vole gl(agol)ûť biti . (f.514d) Vistinu ot Antoniê grčkimъ i rimskimъ êz(i)k(o)mъ i pismomъ . zadovole pis(a)no e(stъ) . Na ûže s lûbviû malo ot P(a)vla početka i konca namislihъ pisati . Na da veća ričъ ustavlena b(ê)še neže močъ nar(a)va . ûže k(a)ko napolъ l(ê)ť buduči e(stъ) živilъ . i ot vraga sablazni trpelъ e(stъ) i ini mnozi eteromu č(lovê)ku êvleno e(stъ) .

c. 2. pod c(êsa)ri Deciem' i Valeriênom' iže bihu progonit(e)li h(r)ъ(st)ên'ski . V neže vrimе Kornelъ v Rimi a Čabriêň v Kartini prognani neč(a)stiû i umoreni suť . I mnogie cr(ъ)kve v' Eûpte i v Tibaide gniva r(a)di ot progonitelъ opusteli suť . (f.515a) Êko ta b(ê)še obêť h(r)ъ(st)ên'ski . umriti ot meča za ime b(o)žie . Vistinu že nepriêtelъ lastivi kasieči na semrtъ . muke načinaûči želiše d(u)šu ubiti a ne telo . I ta isti ki ot nega m(u)čeny e(stъ) Čabriêň hotečimъ umriti imъ nepčevahu ihъ ubiti . Êko da bi ihъ lûtost' s(ve)timъ b(o)žimъ veče škodnêiša bila . dvoe v' obrazъ napametъ klademo .

c. 3. Êko v to isto vrimе êše dviû ûnošu eže bihota h(r)ъ(st)ênina . Ot' niûže .a. budučъ kri-pakъ v v(ê)re bis(тъ) m(u)č(e)n' . vzložeče i na rasohe i želêzi oganъnimi . iže vsa premože . I zap(o)v(ê)da ga medom' obliêti i na slnce teplo pol(f.515b)ožiti naopakъ svezana rukam . da bi muč(e)ň bilъ žalci ot muhъ i os' i sršeni . A drugoga ûnošu mlaišega mladostû cvêtomъ cva-tučago . bist' vpelan' v lip' travnikъ . i ondi meû cvatučimъ liliumomъ . i rožami črvlenimi . ideže krasni istočnikъ izviraše vodi . lahkim' tečeniem' i hlad' na drivi listoeъ gibaše . I post(e)lû tu ot mekkihъ bylazinъ ugotovi . i ego lipimi i krasnimi ot svile konopci k posteli naznak' privezati zap(o)v(ê)di da bi se ne mogal' vst(a)ti ili obrnuti . I kada otidoše vsi ot nego tada pride k nemu edna bludnica vele krasna . êže ego poče lûbveno k sebi pritiskati ob'emlûči i gl(agol)ati nestid-live riči . Êže suť pače grihъ gl(agol)ati . i ego t(ê)lo rukami gibati da bi se t(ê)lo ego pohot'nû vžgalo ili dviglo . i sama na ň pohotivši legla bi . Na čto bi bilъ (f.515c) uč(i)n(i)lъ vitezъ krepki h(ъstov)ъ . ili k' komu bi se ognul' . Egože muke nesut' mogli premoči . da eda bi ego premogli pohoteniem plti . Potom že sviše nadahnen' bist' i ugrize ezik' sъvoi zubi . i plûnu krv'û na ne obrazъ celuûča . I t(a)ko vžgane telesne pohoti s množstvomъ bolêzni otagna .

c. 4. V to isto vrimе v neže se t(a)kova tvorahu . V' grade Tibaide dolin'nei . s' sestroû svoeû ûže muža toû po semrti oboû roditelû . na ot roda plemenita i v bogataistvê Pavl' ostavlenъ bist' . imiûči ûre .ei. l(ê)ť . I pismomъ t(a)ko grč'kimъ t(a)ko eûpataskim' z mladosti naučeny bis(тъ) . Tihe misli i b(o)ga vele lûbeči . i kada ot progoneniê h(r)ъ(st)ênъ vlni tepihu i šumihu . tada v dalneemъ seli otaino prebivaše . Na počto srca č(lovêča)ska zlata ičuče i s(ve)tim' gl(a)sъ gubetъ . ego svakъ iže e(stъ) sestrinъ m(u)žъ nače ego otdavati na semrtъ . (f.515d) ego êvlaûča h(r)ъ(st)ênina . Egože imiše taiti . a ne imiše m(i)l(o)srdiê na slzi ženi svoe . a ni pridruženîe ego krvi . ni čaêniê gredučago sviše . imže vspom(e)n(e)niemъ b(og)a ot grêha otzivaet se . Na pače nastoêše lûtostъ za m(i)l(o)srdie .

c. 5. I to kada mudri ûnoša pozna . tada pobiže v goru otainu ili pustu . ideže bi čekalъ konca ot progoneniê . ûže potrebu i volû obrnu . i polahku ideše postavae . a to isto činaše gusto posta-vae . I t(a)ko greduči i izgledaûči ûže po pustini . i naide kamennu goru . pod neûže vrhomъ vidi veliû pečъ êže se eterimъ kamenemъ zapiraše . iže otvalivъ ego êže b(ê)še êk(o) položeniemъ č(lovêča(lovêča)skimъ poznati . spešno lûbeče taini skrvne . I vidi vnutri velikъ hramъ emuže b(ê)še otvoreno nebo zgoru . I gustimi razъširen(i)mi viêmi ot palme . ûže stara palma nadkriva-še . I v tome mesti (f. 516a) êvlaûči se s(vê)tl' istočnikъ . T(a)kmo vanъ izviraûči i on'di ideže izviraše vaspety v zemlû ponikovaše . (f. 516b) Biše že v toi istoi gori nikoliko peči u nikihъ starihъ domi v nikže bêhu nakovala i mlati ûže r'êvi . kimi bihu nikog'da vrnezi kovani . I to isto

mêsto pismo eûpataisko gl(agol)et' . uk'radenoi ili falsivoi munidê oficiê biti . V nêize smeten'e bê Antonii Kleopardu prilučenn eže vzyľûbi .

c. 6. I to emu kako ot b(og)a prebivan'e bê dopučenno . Vse ondê v molitvah' samъ v pustini toi stoeč zdrža leta . A piča i odêê emu ot palme davaše se . I s h(r̥st)omъ svedočim' i s(ve)timi anĵeli ego . Da va onoi strani pustine . êže e(stъ) poli Surie da se k Saražinu opodobí . T(a)kove vidih mnihe i viditie svedočim' . meû kimi bi .a. iže .j. l(ê)t zatvoriv' se i êčmeni hlebъ j(ê)l' i vodu kalnu pil' . Drugi že v' vethoi čis' (*f.516c*) terni êže se poganskimъ êzikomъ gl(agol)etъ Sirikuba . I petimi orihi ot palme na vsaki d(a)nъ se e hranil' . I siê nevidečimъ nevêrovana sutъ . iže nisutъ vidêli . na vsa v(ê)rovana sut' vêruûčimъ .

c. 7. Na ûže se vzyraču vaspety k onomu otnûdeže otstupihъ . I egda ûže .r. i .dī. l(ê)tъ svo-ego vrimene b(la)ž(e)ni P(a)vlъ n(e)b(e)skoe žitie tvoraše na z(e)mli . Na ûže vistinu .p. l(ê)tъ imiûči v toi pustini Antonii prebivae . êkože onъ isp(o)v(ê)daše s(a)mъ . Da na pamety ovo slovo pride emu . da nêstъ maniha niednoga v pustini stoeči . iže bi bilъ prêe neže azъ sučъ edinъ . I tako emu prebivaûču . ûže v nočnomъ mlčan'i êvleno emu bistъ . Da e(stъ) ubo na z(e)mli drugi suči . iže e(stъ) lučbši ot t(e)be . Egože ti vzykati i viditi poiti imêl bi . (*f.516d*) I tudie kada bi vidêti ûže ot d'ne . častni staracъ mlohavimi udi . ladaûč se i čapomъ podpiraûč se načety putъ tvoriti êmože ne znaêše . I biše o polu dne . ûže s vrhu slncu teplotoû ožižuču . On že vistinu ot putovan'ê puta ne ustaĵaše rêki . Vêruû v b(og)a moego da vkažety mnê raba svoego egože mi e(stъ) obečalъ . I misleču emu o sem' . vide č(lovê)ka k' konû upodoblena . Egože knižnici mudri elinski pokentaurъ imenuûty . Eže zvire vidêvši i sp(a)s(e)niê znameniemъ znamena se na čeli . I reče . t(e)bi gl(agol)û povii mi v koi strani se pustine prebivaety r(a)bъ b(o)ži . Onože zvire êzikomъ barbarskimъ nače mlamoliti . riči s(*f.517a*)pêšeče brže reči . ne vimъ čto ričъ ričû pobieûči i stražnihъ ustъ gl(a)sъ ispučaûči . Mnogo poniženo gl(agol)ûči emu otvêčanie . I desnu ruku podvignut' ukaza emu putъ vželeni . I t(a)ko po vidučemъ poli ide brzo k(a)ko leteči . I emu diveču se ot očiû ego ičeze . Vistinu ubo êk(o) dêvalъ strašeči ego ili êk(o) pustina obikaety imêti zvêri i skoti div'e . I togo skotete i zvirete roda ne znamъ ni vim' .

c. 8. I t(a)ko prestrašiv se Antonii ot togo čto vide v sebi rasmatrae putem' svoimъ grediše . I ne po mnoze čase . vide meû kamen'nimъ dolomъ et(e)ra êko č(lovê)ka velika imiûči velie nohti . i v nozdrêhъ rogi a čelo krivo . Emuže ot poêsa polu t(ê)la doli na česty beše tâla kozê t(a)koe i nogi . I to vidivši Antonii prestraši se . na priêmši čitъ vêre i brne ufan'ê k(a)ko dobri voinv i uhati r(e)čeno zvire . Imiûče s(e)bê za ukrêplene (*f.517b*) voča eže sъ soboû nesiše . k(a)ko mirъ ukazuûči grediše . Egože Antonii eg'da pozna . stavъ ispita kto bil bi . Tagda i otveča i r(e)če emu . Umrvši azъ es(a)m' i ed(i)nъ ot prebivaûčъ v pustini . ot nihže sučihъ bivaety prelačena bludeči bludna poganiê . iže tvarъ idole i kapiče vmêsto b(og)a čtuûty . Antonii že r(e)če . kamo idešъ . On že r(e)če . posalstvo nesemъ stada moego . da molû te da za n(a)šu opčinu b(og)a m(o)lišъ . egože za sp(a)s(e)nie mira priti davno buduča poznasmo . i po vse z(e)mli izide gl(a)sъ ego . I t(a)ko emu gl(agol)ûču . i dalečni putnikъ lice (*f.517c*) svoje slzami močaše . v nihže veliko vesel'e srdačno skazov(a)še izlivaĵe . i paki da se veselaše o h(r̥sto)vê sl(a)vê i o pogibeli sotonini . I t(a)koe čudeči se da mogaše razumêti te riči . I čapomъ z(e)mlû biêše i gl(agol)aše . O gore t(e)bi Aleksadrie êže tačinnaê čtueši vmesto b(og)a . O gore t(e)bi grade grêšna bludnica . v nemže se stekoše vrazi vs(e)go m(i)ra . čto n(i)ne vzgl(agol)eši . se skoti h(r̥st)a sl(o)vet' . I oče s(love)sъ ne b(ê)še isplnilъ . i k(a)ko leteči s vrhu r(e)čeno zvire brzo otbiže . I se kada nikakože vzdvignety sumna na nevaverovan'e pod c(êsa)romъ Konstantinomъ vs(e)mu svêtu svedokuûči pismomъ . Da e(stъ) bud(u)či v' Aleksandrii t(a)kai č(lovê)kъ živъ priveden' . i plku t(o)l(i)ko čudo bi nim' sk(a)zano . I potom' trupъ bez d(u)še osta iže e nasoliše da bi se ne zvonalo za teplotu l(ê)ta . I prneseno bis(tъ) v' Antiohiû da bi bilъ ot c(êsa)ra videnъ .

c. 9. *N(f.517d)* a vaspety vratimo se na ono s(lovo) ot kogo počeh' . Antonii iže po pustini grediše gledaûči slêdъ samim' skotetomъ . i t(a)koe široku širinu pustine . Čto bi stvorilъ ili kamo bi se ganulъ ne videše . I ûže .b.gi d(a)nъ b(ê)še preminulъ . trudeči se emu na ufanie imiše v' Is(u) h(rъst)e da ne ostavitъ ego . Drugu že nočъ prebi t'mu . i oče ne s(va)tuči d'nevi celu s(vê)tl(o) stiû . I k(a)ko izdaleka uzri ed'nu laniû ziêûcu ot truda žae . i bižeči na vrhu kamenne gore . Za neûže gledae očima i po nei grediše . za neûže pride daže k' et(e)roi peči . Eg'da že Antonii pride pristupivъ poče gledati vnut(a)ръ . ne s z(a)k(o)n(o)mъ mirskie dvornosti . zastupaûči vnutri t'mê čistomu pozreniû êkože pismo pravi . Svršena lûb(a)vъ strahъ vanъ izmečety . I sta potišavъ vzdihaniemъ . to e(stъ) razgledaûči i zamiraûči . I prišadъ vnutarъ i greduči dale polahku . *(f.518a)* gusto postavae i gl(a)somъ uha poslušae . I tako v pristrase slipe noči izdaleče s(vê)tl(o)stъ uzrê . I v želeniû velice napridъ greduči . potrъtra nogu i otъ kamika gl(a)sъ stvori . Po nemže gl(a) su b(la)ž(e)ni P(a)vlъ vrata êže otvorena bihu . zatvori e znut(a)ръ klûčaniceû . I tagda vistinu Antonii pred vrati pad'si i do šestoe godini i veče prošaše otvoreniê i vnutarъ pučeniê rêki . Kto esamъ i otkudu es(a)mъ i na čto pridohъ simo znaeši li . Vêмъ êko nisamъ dostoeъ vidêti te na dokle te ne vidimъ ne izidu otsudu . Iže skoti priemlešъ a č(lovêk)a počto otgoniшъ . Iskahъ i naidohъ kličemъ da mi se otvoritъ . i ako ne isprošu to hoču pred vrati tvoimi umriti . i tada vistinu pogrebešъ têlo moe . I tako gl(agol)ûči Antoniû . edva nikogda kasno emu P(a)vlъ otvori rêki . Niktože prositъ tako d*(f.518b)* a bi se grozilъ . ni niktože plačemъ lastъ tvoritъ . I čudiši se ako te ne primemъ . kadi si prišalъ umriti . I tako nasmiê se i pusti ego k sebi vnut(a)ръ . *(f.519c)* I egda emu otvori . celov(a)sta se ob'emlûči . i pozdravistva se vlačimi imeni . i slavu vzdasta opčinnu g(ospod)u b(og)u .

c. 10. I po tomъ celovan'û sedê P(a)vlъ s' Antoniem' . i t(a)ko poče govoriti . Se egože esi iskalъ s mnogim' usiliemъ mlohavе udi starostiû pokrivaû neostrižene sedini . se ûže vidiшъ č(lovêk)a prahom' sk*(f.519d)* ro posuta i z(e)mleû . na lûbve r(a)di b(o)žie dostoit' ti pretrpiti . Meû kimi riči r(e)če . Prošu te povii mi kako č(lovêč)a ski rodъ stoitъ i kako se drži . êko v starêhъ gradêhъ novi krovi vstaût' . imže v(ê)kъ v'ladaet' se c(êsa)rstvomъ . Esu li oče ki suče iže d'êvlimъ bludomъ emlûtъ se . I t(a)ko ima beseduûcima . i se vidê pitêûčago vrana sedeča na vii dreva . Iže lahko otnudъ priletivъ . I ûže v' onu godinu pride i celъ hlibъ prnese i položi imaže se čudečima . i tudie se vranъ v'spetъ vrati . I r(e)če b(la)ž(e)ni P(a)vlъ . vistinu g(ospod)ъ b(og)ъ nama posla obedъ sladakъ i m(i)l(o)st(i)v' .m. l(ê)тъ otneliže vs(a)ki d(a)nъ polъ hliba priemalъ esamъ . A vistinu na prišastvi tvoemъ svoimъ vitezemъ h(rъst)ъ dvoï obed' posla sučъ celъ hlêbъ .

c. 11. I h(va)lu vzdavša b(og)u sedosta oba na z(e)mli poli istočnika vo*(f.520a)* di . i bê pren'e se ponueniê meû ima o prelomlen'i hlêba daže do večera . Pavalъ že po zakonu nuêaše gosta . Antonii že po zakonu nuêše gospodara ili stariеga . Noči že spešeči ima . i prostrista oba ruci kupno . i oba pol' priêsta hlêbъ . I k(a)da priêsta hleba pol' . vsakomu v rukahъ osta . Potom že priklonši se k' istočniku vodi i usti pista . I žreča b(og)u žrtvu h(va)li . i tako tu noč' prebista bdeči . Eg'da že ûže bis(tъ) d(a)nъ z(e)mli povračeny b(la)ž(e)ni P(a)vlъ k Antoniû t(a)ko r(e)če . Brate tebê davno vidih' v tihъ pustinahъ prebivaûča . i davno te poznahъ biti moego tovariša . êko mi te obêčalъ g(ospod)ъ estъ . I k(a)ko ûže pokoû moemu vrime prišlo est' . i čto esam' vsag'da želilъ êk(o) umrvši mi i biti s h(rъsto)mъ . i ûže svršivši tečenie ugotovan mi e(stъ) venac pr(a) vdi . A ti na to poslanъ e(si) k *(f.520b)* mnê ot b(og)a . da z(e)mleû pokrieši t(ê)lo moe . i p(a)če z(e)mlû z(e)mli vratiši .

c. 12. Si eže b(la)ž(e)nomu P(a)vlu gl(agol)ûču . s(ve)ti že Antoni plakaše se gorko vzdihuči . i m(o)laše i da bi ego ne ostavil' . i da bi za tovariša ego s' soboû povelъ . I otvêča b(la)ž(e)ni P(a)vlъ i r(e)če emu . Ne iči ubo čto e(stъ) tvoe na čto inoga t(e)bê dostoit se . svite pl'ti otvrgši . i aganca nasledov(a)ti .Ii drugoi bratii dostoit se da tvoim' obrazomъ nъučet se . I sego r(a)

di m(o)lû te ako t(e)be nest' teško . idi sь spehom' v žiliče tvoe . I prnesi mi plačъ iže t(e)bê dalъ e(stъ) biskupъ Anastazii . i da nim' telo moe pokrieši . I se togo r(a)di b(la)ž(e)ni P(a)vlъ r(e)če . ne da bi potriboval' riz' telu svoemu . Na da bi pokrveno telo moe sučee bez d(u)še . ili da ne bilo bi bez pokrivala sučъ nagъ . Êko ta e(stъ) mnoho letъ i vtime ot palme pleten'ê listv(f.520c) iemъ nagoe telo svoe odivalъ . Na sego r(a)di reče . da bi ot nego ot'šalъ . i razdilenie ego d(u)še ot tela da bi bez nego bilo . Slišav že Antoni o Anastazii i o rizahъ ego i divi se êk(o) da sie ot nego slišitъ . i êko v prsehъ ego vidi h(гъst)a suča i gl(agol)ûča . i ničtože emu otvečati nê smi . na s tihostiû plače se načetъ celivati oči ego i ruci i nozi ego . i poidê v molstirъ svoi . egože potomъ Saražini razdrušise . Vistinu že v misli ego ne biše nasledovanie hoeniê sego . Na da telo mledno i gladno . e eže starostiû leta b(ê)hu izlamala . i lûbvîû premagaše leta svoê .

c. 13. Potom že sučъ trudanъ i emu ziêûču ot truda i pride pravim' putem' k žiliču svoemu . Egože eg'da uzista .b. učenika ego . êže emu bihota mnoga leta služila . pritekosta k nemu g(f.520d)l(agol)ûča . kadê esi toliko vtime prebivalъ o(t)če . On že reče . uvi mnê grišniku . êk(o) krivo ime nosim' maniha . Vidêhъ reče Iliû . vidihъ Ivana v pustini . Vistinu že ubo vidihъ Pavla v rai . I tako stisnuvъ usta i biêše se v prsi rukoû i iznese plačъ is cele . I vprosiše i uč(e)nici da bi imъ različnie povidalъ . čto bi bilo sie gl(agol)anie ego k nimъ . On že otvêčav' i r(e)če imъ . Vtime e(stъ) ml'čaniê . i vtime e(stъ) govoren'ê .

c. 14. I idê vanъ ne ukripiv' niedinoû pičeu ni pitiemъ života svojego . Potom že pospešae i ide vratiti se k tomu želie ot negože poslanъ bê . Egože želiše viditi svoima očima . Boêše bo se eda kako bez nego vzdastъ d(u)hъ svoi b(og)u . eže se i izbistъ emu . Zaûtra že eg'da ûže d(a)n' osvanulъ b(ê)še . to e(stъ) v drugi d(a)nъ v tretuû g(o)d(i)nu dne . Uzri čini anĵ(e)lskie i likъ pr(o) r(o)къ i ap(usto)lъ i oca (f.521a) P(a)vla posrêdê ihъ svateča se . i v s(vê)tl(o)sti s(vê)tloi shodeča na n(e)bo . I v ta e časъ Antonii pade nicъ k zemli i vzdîšučъ plakaše se . i prъstiû posipa gl(a)vu svoû i gl(agol)aše . Česo r(a)di me ostavi častni o(t)če . i česo r(a)di ne priêť celova moego po tolici tečen'i eže stvorih' êk(o) ptica . I t(a)ko sučъ kasno poznanъ . i toliko brъzo od'haêšъ .

c. 15. Potom že êkože s(a)mъ b(la)ž(e)ni Antonii bratii pravlaše . Vistinu toliku brzost' teč(e)niê b(ê)še učinilъ . ot ostalago puti iže se b(ê)še videlъ videniê . da emu biše viditi kako ptičъ leteči . I to nêstъ čudo êk(o) v' nemъ svršena lûbavъ tvoraše . I všadъ v pečъ vidi b(la)ž(e)n(a)go P(a)vla na kolenu klečeča . i ruci zgoru držeči . i na n(e)bo gledaûči . i mniêše êk(o) živъ e(stъ) . I vstavъ Antonii m(o)l(ita)vъ tvoraše kleče za nimъ . godini že mimošadši . i ne usliša gl(a)sa vъ(f.521b)zdihaniê po obiçaû tvorečiъ m(o)l(it)vu . I plačuči se ogledae priležno . I tada ûže rozumê Antonii . da estъ t(ê)lo s(ve)to bez duše . I b(og)a emuže vsa živutъ m(o)laše službe skazovaniemъ .

c. 16. Potom že ubo ob(u)v' ga v plačъ . iže prnesalъ b(ê)še . i vzam' i izense i v(a)n' is peči i sač'ta p(ê)smi po z(a)k(o)nu crkv(e)nomъ . Pečalivaše že se velmi b(la)ž(e)ni Antonii gl(agol)e . Êko ne sp(o)m(e)nuhъ sego da bim' bilъ prnesalъ s' soboû motiku . ili sečiva čim bimъ iskopalъ grobъ i pokopal' bimъ s(ve)toe t(ê)lo ego . I mišlaše v s(e)bi mnogaê . i misleči v s(e)bi gl(agol)aše . Ače vraču se v molstirъ prnesti to edva .g. dni mogu biti v nemъ . Ače li tu ostanu to niče prospeti ne mogu . B(ož)e umrim' sadê i azъ . êko pravo e(stъ) poli rvača tvojego Is(u)h(гъst)e padši i piču poslednûû . I se emu gl(agol)ûču i se dv(f.521c)a l(a)va zvan'ne pusъtine k(a)ko leteča stekosta se vkupъ kako poslana na strašna velmi . Ihže eg'da uzri ustraši se utrpêv' že vzvede um' къ g(ospodo)vê i pomlčav' i vidi eû tekuči na krotki êk(o) i golubi i osta bezъ straha . Onaže pritekosta i stasta nad s(ve)timъ telom' ego . I mahaûča očasi legosta pred' nogami ego škriplûča zubi svoimi i rikaûča velmi . t(a)ko êk(o) da bi razumilъ b(la)ž(e)ni Antoni ihъ plačъ po naturi ihъ . Potom že nekoliko otstupista i počesta gresti zemlû nogami . i v(a)nъ metati edanъ po drugom' . I eg'da ûže êmu ugotovasta . v neiže možetъ telo č(lovêč)asko leči . Potom' že êk(o) mazdê za to

proseči . ušima giblûči a čelo pognuvši k' antoniû pridosta . i načesta lizati ruci i nozi ego . Ska-
zuûči êk(o) prosita bl(agoslovle)niê ot nego . i davaûča emu v razu(f.521d)mъ ego da razumiet'
êk(o) bl(agoslovle)niê ot nego prosita i pročen'ê . I b(la)ž(e)ni Antonii vzda hvalu b(og)u êk(o)
da i skoteta nima čuû i znaû bl(agoslovle)nie . I r(e)če gospod)i Is(u)h(rst)e bez negože vole i list'
na z(e)mlû ne pad(e)тъ z driva . dai imъ k(a)ko ti bole zn(a)šъ bl(agoslovle)nie . I posemъ rukoû
mahae Antoni zap(o)v(ê)dê ima t'ê otiti . I kada otidosta . tada s(ve)tomu t(ê)lo k brimenu svoê
stara ramena pognu . i ponese e i položi ego v' êmu i posipa ego z(e)mlû . i stvori pogrebъ po
zakonu . Eg'da že bi(stъ) d(a)nъ ûže svitaûči . i tada dragi gostъ ostavlaeniê ego riči i bl(aženo)
ga nêst' imel' česo vzeti . razvi pletenu suknû . ûže Antonii s(e)bê za dr(a)gi d(a)гъ vze . Êkože
ot see sukne skazano e(stъ) da biše etera sukna b(la)ž(e)n(a)go o(t)ca n(a)š(e)go Pavla ne t'kana
ot vlni na ot list'ê palmê spletena . Êkože e(stъ) običaji pleten'ê pletenicъ . ûže biše samъ splelъ .
I ûže (f.522a) e(stъ) na sebi nosilъ vse dni života svoego dondeže skonča leta . I ûže eg'da vzetъ
Antonii . i vrat ise v molstirъ svoi . I povida vse riči bivšee po redu svojimъ uč(e)n(i)k(o)mъ .
v velike prazdniki êkože e(stъ) n(a) p(a)sku i na (e)tikosti i na vznesenie . i ina pročaê v(a)zda se
e(stъ) oblačilъ v siû suknû êže biše č(a)stn(a)go o(t)ca.

c. 17. Potriba e(stъ) na konci sego čt(e)niê ispitati onihъ . ki ot o(t)ca plemenčine svoe ne
znaûтъ . Iže pokrivaûтъ domi svoe kositerom' . iže s(a)vkuplaûтъ na edno grad' k gradu i zlato
k zlatu . A semu s(ve)tomu starcu čto est' mankalo nagomu suču . Vi že zlatimi čašami p'ete
a sa rukoû vodu skrblûči . i zadovole stvori svoemu naravu . Vi v svitahъ zlatomъ tkanihъ hodite
 . a nemu naihužše svite v(a)šee k odêlu nêstъ bilo . Na da semu ubogomu otvoreny e(stъ) rai .
(f.522b) a vas v pozlačeniъ svitahъ jeona primlet' . Onъ h(гъst)a rizoû nagъ sučъ e(stъ) hranilъ
a vi v pur'pîrni rizi oblêčeni suče . i pogubiste h(гъst)a . P(a)vlъ samimъ prahomъ pokrvenъ
sučъ i vskrešen' e(stъ) v sl(a)vê . a v(a)sъ v kr'asniъ kamen'niъ rakahъ mramorniъ hranet' .
A s' dêli ihъ zalimi goriti budut' v mukahъ . Otpustite siê ot vasъ molû vasъ otpustite . a navlačno
ot bogataistva lûbavъ otvrzite . Da ûže umrvšiъ v(a)šiъ počto v pozlačeni rizi oblačite . Počto
meû slzami i plačemъ gizde ne ostavite se . Na da ûže telesa bogatiъ inako sagniti ne mogu razvi
v purpîri . Molû že vsakogo . iže koliždo siê čt(e)niê čisti bud(e)тъ spomeni Er(o)nima grišnika .
Emuže ače bi g(ospod)ъ želenie isplnil' radei bi bilъ iz(a)bralъ suknû P(a)vlovu š nega vridnostiû
neže c(êsa)revo purpîre š nihъ c(êsa)rst'vom' .

Izvori

BrBar – Baromićev brevijar, Venecija 1493, Zagreb, NSK, sign. R I-16°-I.

BrBroz – Brozićev brevijar, Venecija 1561, Zagreb, Knjižnica HAZU, sign. R 783.

BrN₂ – 2. novljanski brevijar, 1495, Novi Vinodolski, Župni ured.

CŽg – Žgombićev zbornik, 16. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. VII 30.

FgHazu32b – Akademijin glagoljski fragment sign. 32b, 15. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. Fg HAZU 32b.

ZProp – Zbirka propovijedi Nikole Belića, 18. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. IV a 132.

Jerome's *Vita sancti Pauli primi eremitae* in Croatian Glagolitic texts

Vesna Badurina Stipčević

Saint Jerome wrote three biographies of monks: *Vita s. Pauli primi eremitae*, *Vita s. Hilarionis abbatis* and *Vita Malchi monaci captivi*. They deal with 3rd and 4th century Christian hermits who found refuge from persecution in the deserts of the Roman provinces of Egypt, Syria and Palestine. Jerome's *Vitae* became the most popular hagiographic texts of Christian antiquity and the Middle Ages, and were widely read, frequently copied and translated as early as the antiquity and particularly in the Middle Ages, both in the Eastern and the Western church, greatly influencing the development of Christian hagiography. Jerome's hagiography *Vita sancti Pauli primi eremitae* was translated into Greek and oriental languages, as well as many European languages. In the eighteen chapters of the story of Paul of Thebes and his friend Antony, St. Jerome describes the circumstances that led to the well-to-do and educated young man Paul leaving for the desert, the hermit's modest life in a small cave until visited by St. Antony who came in search of the "first hermit", the touching meeting of the two hermits who received a whole loaf of bread from a raven for a shared meal (rather than half a loaf, as before Antony's arrival), Paul's death and funeral helped by lions, and, finally, Antony's return to the monastery with Paul's cloak. In Croatian Glagolitic literature, *Život svetog Pavla prvoga pustinjaka* (The Life of St. Paul, the First Hermit), appears in a number of translations and texts of different provenance. Pauline Glagolitic priests certainly contributed to spreading the legend of St. Paul, because they worshiped the cult of Paul the Hermit, and used Old Church Slavonic and Glagolitic script in liturgy. Textological research presented in this article shows that Glagolitic literature contains translations of Jerome's *Vita sancti Pauli* from Greek and Latin. Texts appearing in two manuscripts in miscellanies from the 15th and 16th century, specifically in *The Academy Glagolitic fragment sign. 32b* and in *Žgombić's Miscellany*, belong to the Greek tradition of Paul's hagiography (BHG 1467). These two legends about Paul the Hermit belong to the same redaction and are closely related. The second translation is based on Jerome's Latin original of the legend (BHL 6596) and appears in the same version with many lexical differences in three Croatian Glagolitic breviaries, the *Second Breviary of Novi Vinodolski* (1495), the printed *Breviary of Blaž Baromić* (1493) and the *Brozić Breviary* (1561). The Pauline *Second Breviary of Novi Vinodolski* contains a unique text of the *Solemn Translation of Paul the Hermit's Relics*, a translation from the Latin original (BHL 6598). A paraphrase of the legend about Paul the Hermit also appears in the *Collection of Sermons by Nikola Belić* from the 18th century. In comparison to other Croatian Glagolitic hagiographies, Paul's legend stands out because of the number of texts and the diversity of the tradition. Overall, Jerome's legend about Paul the First Hermit was popular and widely read in Croatia in the Middle Ages. The article includes the first ever publication of the Latin transliteration of the earliest appearance of the legend in a Glagolitic breviary, namely the printed *Breviary of Blaž Baromić* (1493).